

І.Д. Дужий¹, Л.А. Бондаренко², В.О. Олещенко²

¹Сумський державний університет

²Сумський обласний клінічний протитуберкульозний диспансер

Кістковий туберкульоз — причина інших форм туберкульозу

Мета роботи — поділитися спостереженнями щодо розвитку легеневого та хребтового туберкульозу, спровокованих позалегеновими його формами.

Матеріали та методи. На підставі загальноклінічних та променевих методів ретроспективно проаналізовано перебіг кістково-суглобового туберкульозу у 129 хворих.

Результати та обговорення. Протягом 10 років у 77 (59,7 %) хворих був туберкульоз хребта, у 52 (40,3 %) — туберкульоз трубчастих кісток, який у 2 (3,8 %) хворих ускладнився туберкульозом легень, у 1 (1,9 %) — поліорганним мультирезистентним туберкульозом, у 1 (1,9 %) — туберкульозом хребта. Наведені форми туберкульозу виявлено після 12–14 міс лікування кісткового туберкульозу у хворих старшого віку.

Висновки. Автори переконані у крайній потребі заснування інституту ортопеда-фтизіатра і постійному його удосконаленні.

Ключові слова

Кістковий туберкульоз, ускладнення, інші форми туберкульозу.

Захворюваність на туберкульоз, як і хворобливість, у нашій державі і за її межами залишаються однією з ключових проблем медичної спільноти і громадськості [8]. Лікування хворих на легеневі форми туберкульозу, які переважно є джерелом туберкульозної інфекції, може сприяти поширенню інфікованості населення і, що надзвичайно важливо, суперінфікованості [5, 6]. Останнє потрібно мати на оці, оскільки «надлишкова» інфікованість небезпечна тим, що може побороти наявний поріг імунітету у кожній конкретній особі і зумовити розвиток тієї чи тієї форми туберкульозу легеневої чи позалегенової локалізації [5]. Легеневий туберкульоз в умовах України продовжують виявляти у 96–97 % вперше діагностованих хворих, водночас як у країнах Західної Європи і США протилежна тенденція [6]. Взагалі легеневі форми туберкульозу розвиваються частіше через біологічну «тропність» мікобактерій туберкульозу (МБТ). З іншого боку, цьому сприяє наявність у легеневій паренхімі кисню, оскільки МБТ є факультативними

аеробами [5]. Тож у більшості випадків легеневі форми туберкульозу залишаються джерелом не лише туберкульозу у макросвіті, а й інших локалізацій туберкульозу у кожного конкретного хворого [6].

Нерозв'язані частини проблеми. Будь-яка форма позалегенового туберкульозу може призвести до ураження інших органів і систем [5, 6]. Стосовно кісткового туберкульозу є думки, що за певних обставин він також може стати джерелом туберкульозу інших органів. Проте за останні роки нам удалося знайти лише одне конкретне повідомлення [4]. Тож кожний клінічний випадок, наведений у джерелах літератури, може мати як наукове, так і практичне значення.

Мета роботи — поділитися власними спостереженнями щодо туберкульозу кісток, який ускладнився туберкульозом інших органів.

Матеріали та методи

Під нашим спостереженням за останніх 10 років було 77 осіб із туберкульозом хребта і 52 (40,3 %) із туберкульозом трубчастих кісток). Усього хворих із кістковим туберкульозом було 129. У чотирьох із них туберкульоз кісток був

джерелом розвитку легеневого туберкульозу: у двох (1,6 %) розвинувся легеневий туберкульоз, у одного (0,8 %) — поліорганный туберкульоз, та ще в одного (0,8 %) — туберкульоз хребта. При цьому туберкульоз трубчастих кісток (III фаланги правої кисті) у хворого віком 45 років після 12 міс лікування неспецифічними протизапальними препаратами і антибіотиками ускладнився інфільтративним туберкульозом верхньої частки лівої легені. Процес перебігав з деструкцією паренхіми і виділенням МБТ, чутливих до антибактеріальних препаратів. У іншого хворого туберкульоз правого плечового суглоба ускладнився туберкульозом верхньої частки правої легені після року лікування неспецифічними препаратами, антибіотиками та оперативного втручання. У третього хворого туберкульоз лівого ліктьового суглоба ускладнився туберкульозом груднопоперекового відділу хребта після 14 міс лікування неспецифічними антибактеріальними і протизапальними препаратами. У четвертого хворого туберкульоз грудного відділу хребта, попри специфічну антибактеріальну терапію, після 6 міс лікування набув генералізованої форми з поліорганным ураженням, яке швидко призвело до фатального наслідку. У цьому випадку причиною тяжкого перебігу захворювання була мультирезистентність МБТ до антибактеріальних препаратів. У всіх інших хворих мікобактерії були чутливими до антибактеріальних протитуберкульозних препаратів I ряду. Гендерний склад хворих був таким: 2 чоловіки (45 і 68 років) і 2 жінки (45 і 48 років).

Наводимо клінічне спостереження. Хворий 68 років, пенсіонер, мешканець міста. Хвороба розвивалася поступово: з'явився біль у правому плечовому суглобі. Локальної болісності не було. Через місяць звернувся до дільничного терапевта. Клінічне дослідження крові і сечі було без відхилень від норми. З огляду на це хворий консультований ортопедом. Наголосимо: болісності в ділянці суглоба і сусідніх тканинах не було. Спостерігався тупий біль, який посилювався під час активних і пасивних рухів. Ортопед інтраартикулярно ввів «Метипред» (50 мг). На кілька днів біль зменшився, а потім відновився. Призначено неспецифічний протизапальний препарат (НПЗП) «Німід». Поступово інтенсивність болю зменшилася, але під час рухів він все ж таки відновлювався. Оскільки з'явилися неприємні відчуття з боку шлунка, від прийому цього препарату відмовилися. Приблизно через 3 міс у передніх відділах того ж суглоба знову з'явилися болісність і припухлість, вечорами температура підвищувалася до 37,3–37,4 °С. Звернувся до хірурга. Призначено спиртові

компреси по черзі з мазьовими пов'язками. Попри лікування, припухлість збільшилася, і в амбулаторних умовах було виконано розтин м'яких тканин. Виділилася незначна кількість каламутного вмісту. Під час мікроскопії бактеріальної флори не виявлено. Після оперативного втручання кожних два–три дні виконували перев'язки з антисептичними розчинами. Біль вщух, проте виділення з післяопераційної рани продовжувалися і весь час мали серозний характер. Так тривало до 6 міс. Оскільки амбулаторні хірурги, що спостерігали хворого, чергувалися, лікування тривало ось такий, нічим не виправданий термін. Мало того, хворий не працював і відповідно не вимагав лікарняного листка, а час ходити на перев'язки у нього був. Приблизно на 6-му місяці після оперативного втручання з'явилось незначне покашлювання, і хворий за власною ініціативою звернувся до співробітників кафедри. Під час ознайомлення зі скаргами і анамнезом хвороби встановлено поступовий початок захворювання, помірний біль у суглобі, головним чином під час рухів, незначну болісність під час пальпації, відсутність гною і бактеріальної флори у ньому. Перелічене дало привід намітити шляхи дообстеження. Виконано мікроскопію виділень із післяопераційної рани на МБТ поряд із генно-молекулярним дослідженням, рентгенівський знімок плечового суглоба у двох проекціях і оглядовий традиційний рентгенівський знімок органів грудної порожнини. Вже на кінець першого дня дообстеження діагноз було встановлено, оскільки мікроскопічно виявили МБТ, а за методом GeenExpert підтверджено наявність бактерій Коха, чутливих до рифампіцину. На рентгенограмі плечового суглоба встановлено звуження суглобової щілини і «з'їденість» головки плечової кістки. Наступного дня після рентгенографії органів грудної порожнини встановлено характер легеневого процесу — інфільтративний туберкульоз верхньої частки правої легені. Це захворювання ми трактували як ускладнення, оскільки субфебрильна температура і пітливість з'явилися після тривалої маніфестації і лікування захворювання суглоба, а кашель — через 6 міс. Загалом легеневий процес діагностовано після 18 міс симптомів кісткового туберкульозу. Остаточний клінічний діагноз: ВЧТБ (інфільтративний туберкульоз верхньої частки правої легені), cav+, ВК+, туберкульоз правого плечового суглоба, фаза деструкції, ВК+.

У інших хворих легеневий і вертебральний туберкульоз діагностували після 12–14 міс лікування «хвороби» кісток, яка врешті-решт виявилася кістковим туберкульозом.

Результати та обговорення

Підсумовуючи отримані результати, бачимо, що клінічна маніфестація захворювання у 3 (5,8 %) хворих із втягненням у процес трубчастих кісток була невиразною і млявою. Такий перебіг процесу був у хворого на туберкульоз хребта. Ураження кісток спостерігали в осіб старшого віку: 45–68 років. Патологічний процес з однаковою частотою мав місце в осіб жіночої і чоловічої статі. Біль виникав головним чином під час активних рухів, а пальпація була лише злегка болісною. Незважаючи на те, що перебіг процесу був торпідним, лікарі загальної мережі надання допомоги вдавались до оперативних втручань і тривалої антибактеріальної терапії неспецифічними засобами. Після виконання оперативних втручань (розтин у зоні патологічного процесу) виділення із ран були помірними, серозно-каламутного характеру, без гнійного вмісту. Проте у цих (3–5,8 %) хворих дослідження ранового вмісту на наявність МБТ не виконувалося, вже не кажучи за молекулярно-генетичні методи.

Лише після консультації співробітниками кафедри був запідозрений специфічний процес і підтверджений шляхом мікроскопії. Тоді ж, після променевого обстеження, був виявлений і підтверджений легеневий туберкульоз у 2 (3,8 %), а у третього (1,9 %) – встановлено туберкульоз хребта. Отже, ураження легень і хребта було виявлено через 6, 12, 14 міс після маніфестації кісткового захворювання. Респіраторних скарг у даних хворих протягом зазначеного часу не було.

У четвертого хворого, який порушував режим лікування, харчування і вів асоціальний спосіб життя, туберкульоз хребта ускладнився поліорганичним процесом. Окрім цього, у нього мала місце мультирезистентність мікобактерій до антибактеріальних препаратів.

Висновки

В умовах епідемічної ситуації мікобактерії туберкульозу у процесі «самовизначення» можуть знайти в організмі людини й інші органи – окрім легень.

Такими «слабкими місцями» з розвитком вторинного туберкульозу можуть стати кістки різної локалізації.

У разі зниженого імунітету кістковий туберкульоз може призвести до «відсівів» у інші органи.

Кістковий туберкульоз перебігає без інтенсивно виразної клінічної картини і для діагностики вимагає передусім відповідних знань щодо цієї нозології з подальшим проведенням променевого і бактеріологічного досліджень.

Усі обласні центри мають нагальну потребу у підготовці фтизіатрів-ортопедів, оскільки своєчасна підозра на туберкульоз кісток, зокрема й туберкульозний спондиліт, та спеціалізоване обстеження таких хворих має залишатися у їхній компетенції.

Підготовку фахівців фтизіатрів-ортопедів доцільно проводити на базі Інституту патології хребта та суглобів ім. проф. М.І. Ситенка НАМН України, залучивши до цього відповідних фахівців (доктора медичних наук Г.Г. Голку).

Конфлікту інтересів немає. Участь авторів: концепція й дизайн дослідження – І.Д. Дужий; збір та обробка матеріалу – Л.А. Бондаренко; написання тексту – В.О. Олещенко, Л.А. Бондаренко; статистичне опрацювання даних – В.О. Олещенко; редагування тексту – І.Д. Дужий.

Список літератури

1. Бурлаков С.В., Олейник В.В., Вишневикий А.А. Влияние длительности заболевания туберкулезным спондилитом на развитие осложнений // Травматология и ортопедия России. – 2013. – № 1 (67). – С. 61–66.
2. Голка Г.Г., Фадеев О.Г., Истомин Д.А., Веснин В.В. Кістково-суглобовий туберкульоз як складова частина проблеми хвороби // Туберкульоз, легеневі хвороби, ВІЛ-інфекція. – 2015. – № 2 (21). – С. 111–115.
3. Голка Г.Г. Роль і значення сучасних променевих методів дослідження в діагностиці туберкульозного спондиліту // Укр. радіол. журн. – 2006. – № 14. – С. 12–18.
4. Дужий І.Д., Олещенко Г.П., Олещенко В.О. та ін. Деякі питання туберкульозу кісток в умовах епідемії // Туберкульоз, легеневі хвороби, ВІЛ-інфекція. – 2017. – № 1 (28). – С. 48–53.
5. Петренко В.І., Долинська М.Г., Рознатовська О.М. Позалегневий і міліарний туберкульоз у хворих на коінфекцію туберкульоз/ВІЛ. – «ДКС центр», 2015. – 112 с.
6. Туберкульоз в Україні: аналітично-статистичний довідник. – К., 2016.
7. Хоменко А.Г., Авербах М.М., Алесандро А.В. и др. Туберкулез органов дыхания: Руководство для врачей / Под ред. А.Г. Хоменко. – М.: Медицина, 1988. – 576 с.
8. World Health Organization. Global tuberculosis report 2015 (WHO/HTM/TB/2015.22). – Geneva: WHO; 2015. Available from: http://www.who.int/tb/publications/global_report/en/.

И.Д. Дужий¹, Л.А. Бондаренко², В.А. Олещенко²

¹Сумский государственный университет

²Сумский областной клинический противотуберкулезный диспансер

Костный туберкулез — причина других форм туберкулеза

Цель работы — поделиться наблюдениями развития легочного и позвоночного туберкулеза, спровоцированных внелегочными его формами.

Материалы и методы. На основании общеклинических и лучевых методов ретроспективно проанализировано течение костно-суставного туберкулеза у 129 больных.

Результаты и обсуждение. В течение 10 лет у 77 (59,7 %) больных был туберкулез позвоночника, у 52 (40,3 %) — туберкулез трубчатых костей, который у 2 (3,8 %) усложнился туберкулезом легких, у 1 (1,9 %) — полиорганным мультирезистентным туберкулезом, у 1 (1,9 %) — туберкулезом позвоночника. Эти формы туберкулеза были обнаружены после 12–14 мес лечения костного туберкулеза у больных старшего возраста.

Выводы. Авторы убеждены в необходимости существования института ортопеда-фтизиатра и постоянном его совершенствовании.

Ключевые слова: костный туберкулез, осложнения, другие формы туберкулеза.

I.D. Duzhyi¹, L.A. Bondarenko², V.O. Oleshchenko²,

¹Sumy State University, Sumy, Ukraine

²Sumy Regional Clinical TB Dispansary, Sumy, Ukraine

Bone tuberculosis — the cause of other forms of tuberculosis

Objective — to share observations of the development of pulmonary and spinal tuberculosis, provoked by extrapulmonary forms.

Materials and methods. By generalclinical and radiological methods, a retrospective analysis of the course of osteoarticular tuberculosis performed in 129 patients.

Results and discussion. Within 10 years among these patients 77 (59.7 %) persons had tuberculosis of the spine, 52 (40.3 %) — tuberculosis of tubular bones, which in 2 (3.8 %) patients was complicated by pulmonary tuberculosis, in 1 (1.9 %) — multiorgan MDR TB, in 1 (1.9 %) — tuberculosis of the spine. These forms of tuberculosis were detected after 12–14-month treatment of bone tuberculosis in elderly patients.

Conclusions. The authors are convinced of the necessity of the existence of the institute of orthopedic phthisiatrician and his continuous improvement.

Key words: bone tuberculosis, complications, other forms of tuberculosis.

Контактна інформація:

Дужий Ігор Дмитрович, акад. АН ВШ України, д. мед. н., проф., зав. кафедри загальної хірургії, радіаційної медицини та фтизіатрії

40021, м. Суми, вул. Гамалея, 1/39

Тел. (0542) 65-65-55

E-mail: gensurgery@med.sumdu.edu.ua

Стаття надійшла до редакції 18 вересня 2017 р.